

Birger Norman, betraktad av en litteraturvetare.

(Manus till föredrag på ABF Stockholm den 22 november 2010, av Ola Holmgren)

När en litteraturvetare betraktar Birger Norman så uppstår en märklig spegeleffekt. Det visar sig att denne poet, författare av studiehandledningar, krönikör, historieberättare, lokalhistoriker, journalist – listan över hans olika författarroller kan göras än längre – det visar sig att denne författare själv är en betydande litteraturvetare. Och då menar jag inte bara att Birger Norman kunde skriva uppsatser om Olof Högbergs romankonst och Karl Vennbergs poesi som kunde försvara sin plats på vilket litteraturvetenskapligt seminarium som helst. Jag menar inte heller att han i sitt folkbildningsarbete förstod att använda sig av litteraturhistorien – som när han debatterade ABF:s framtid: “Hur ska nu ABF-Herkules vända sig? Han kan inte gå mot utvecklingen. Men han kan heller inte acceptera den hur som helst. Dilemmat torde se ut så här: Herkules står vid en skiljeväg där olyckan hände om han verkligen valde. Han måste helt enkelt slå följe både med fru Dygd och fru Lusta.”

Nej, enbart litterärt kunnande gör ingen riktigt betydande litteraturvetare. Till det bör man vara något av ett litterärt samvete; dels genom sig själv som gott exempel och dels genom sin konstruktiva kritik av andras litterära vedermödor. Som litteraturvetare brukar man tala om olika kretslopp för litteraturen. På medeltiden var det till exempel fråga om den höviska litteraturens kretslopp eller den religiösa litteraturens kretslopp, inom vilka litteraturen hade sin bestämda funktion och sina författare och läsare. Birger Norman är en litteraturvetare som bidrar till det litterära kretslopp som på det svenska 1900-talet utgick från arbetarrörelsen och dess folkbildningsarbete. En av hans artiklar från 1955 i tidningen *Arbetet* lyder “Motionslitteraturens kris” och med den rubriken avses inte vad man i dag kanske skulle tolka som en försäljningsnedgång i självhjälpsböcker om fysträning, utan den syftar på de motionshäften som utkom och fortfarande utkommer i anslutning till kongresser och konferenser; här avses närmare bestämt SSU:s fjortonde kongress. Birger Norman tar sig an dess motionssamling som en sannskydig och grannliga litteraturvetare, och han tvingas konstatera att den inte utgör någon “helt lyckad antologi”. Som den litteraturvetare han är börjar han emellertid med att

bestämna den genre som motionshäftena utgör. Han konstaterar att de redan kommit att utgöra en klassisk bokskatt, men att de utgör "en art av litteratur som inte ligger väl till för extremt nykritiska metoder".

Här skall man veta att det inom den svenska litteraturvetenskapen på 50-talet var väldigt inne med vad man kallade nykritik, eller *New Criticism*, det var en skolbildning som kom från USA, vilket ju det mesta gjorde på 50-talet, och som gick ut på att tänka bort de sociala och biografiska sammanhangen och enbart koncentrera sig på texten; bort med kontexten och fokus på själva texten i sig. Så när Birger Norman stillsamt påminner om att motionshäftena, citat, "måste läsas med en viss bakgrund om den sociala och biografiska bakgrunden", så är detta samtidigt att se som en väl inlindad kritik av den rådande litteraturvetenskapen. Med sin sociala utblick fann han nykritiken precis så absurd som den i verkligheten var.

När han undersöker motionslitteraturens klassiska tematik så återfinner han ett komplicerat och ständigt skiftande spel mellan vad han kallar principryttare och praktiker: "Ute i bygderna sitter de troende som vill införa socialismen, avskaffa statskyrkan och utropa republiken. Författarna är rätlinjiga och vittskådande män som inte riktigt litar på arbetstakten och den moraliska motståndskraften hos de förtroendevalda inne i stan eller borta i Stockholm. i den centrala instanserna sitter praktikerna och bådär upp förhinder. De har överblicken och den ger inte alltid anledning till brådska med de allmänna grundsatsernas förverkligande." Och nu kommer vi till den blick för textens inneboende konflikter som gör Birger Norman till arbetarrörelsens litterära samvete: "Men det gäller att formulera avslagsyrkandena så att de ser ut som instämmanden. Att skriva en avrådan så att kongressombuden tror sig lyssna till en eldande framryckningsparoll är en konst som en förtroendeman med framtidsutsikter måste behärska. Allt detta kan studeras i motionshäftena med deras växelsång mellan motionär och distriktsstyrelseyttrande, mellan den lokala organisationens krav och förbundsstyrelsens slutkläm på övervägandena. Detta är en klassisk rytm och den som inte lärt sig uppskatta den får gå miste om mycket här i livet."

Det är denna klassiska rytm som Birger Norman förmår uppskatta i dess fulla vidd. Och det är därför som litteraturvetaren varken kan betrakta honom som principryttare eller praktiker utan som båda dessa funktioner i skön förening.

Politik är det möjligas konst säger praktikerna, men den kanske är omöjlig den dag principryttarna lägger ner pennan: "Båda behövs", säger Birger Norman, och tillägger för egen del, "som inte behöver vara med och rösta."

När jag på Kungliga Biblioteket beställde fram delar av Birger Normans stora och omväxlande produktion på biblioteket, så blev jag något brydd. År 1983 ger han ut diktsamlingen *Samvetets landsflykt* som inleds med en avdelning kallad "Poetik", där de tre korta dikterna bör läsas i följd:

1. Mitt ärende:
Att inte bli till emblem
För något!

Ett rö, en flöjt
Blåst av vinden
Ur mitt hjärta

En ton,
Uppfattbar men aldrig
Användbar.
2. Kan ingenting ta.
Ett tomrum
För genomgång och tumult.
Detta och intet annat.
Endast vad jag fått
Kan jag ge.
3. Inte filosof.
Inte ideolog.
Ritar ner mina tecken
När tiden är inne.
Tolka och tyd.
Fråga mig inte.
Finns intet
att tillägga.

Jo, en sak som finns att tillägga. Samma år, 1983, ger Birger Norman ut en samling dikter på Bokförlag Branting med röda fanor på omslaget som heter *Dikter om Socialismen och friheten* och innehåller hans politiska poesi från tre

decennier. Hur går detta ihop? Poetik betyder ju diktkonst, och den skall tydligen vara helt opolitisk. Medan poesin i praktiken däremot kan vara helt politisk. Framstår inte poeten som en principryttare i en poetik som avsvär sig allt vad ideologi heter? Och motsägs inte dessa poetiska principer av en poetisk praktik, som inte tvekar att ta politisk ställning? Jämfört med den klassiska rytmen han avlyssnade i motionslitteraturen, tycks ju det omvända förhållandet mellan principryttare och praktiker gälla för poeten Birger Norman. När det gäller hans poetiska principer står dessa för något opolitiskt och icke-ideologiskt, medan den poetiska praktiken däremot kan vara desto mer politisk och ideologisk; här är det den poetiska principryttaren som håller tillbaka och bådär upp förhinder medan det är den trosvissa poetiska praktikern som vill införa socialismen.

Går detta ihop? Ja, det gör det faktiskt, och jag skall försöka förklara hur. När Birger Norman i sin poetik talar om sig själv som "ett rö, en flöjt blåst av vinden ur mitt hjärta," så talar han om sig själv som ett instrument som andra spelar på, och när han ser sig själv som ingenting annat än "ett tomrum för genomgång och tumult", så ser han sig själv bara som ett medium, ett genomgångsrum för tiden. Och när han inte gör anspråk på att vara filosof eller ideolog utan bara någon som ritar ner sina tecken när tiden är inne, så ser han sig själv som en krönikör som råkar ha det röda Ådalen som sin hemvist. Det är tiden och platsen som gör honom till poet. Som när han ritar ner sina tecken, och skriver och läser upp dikten "Världens hjärta", när tiden är inne för Kramfors nedre socialdemokratiska arbetarekommun att fira sitt 50-årsjubileum år 1955:

I   *Sommarens söndagar*
          Rena som kornbrödet
          Från bagarstugornas doftande hällar
          Älven bar oss med virvlar och strömdrag
          Som tyst musik i sin mäktiga
          Vila ut från sorlande bryggor
          Och stränder med buskar och gräs

Vattnet droppade från årbladen
          När ekorna nådde Frälsningens berg
          Kyrkan som byggdes av brädgårdens
          Virke skimrade högt för vår syn
          i skrevorna lutade vi våra pannor
          i händer med valkar och stickor
          bad Herrens välsignelse ned

*över vittnet som kallats att skänka
ut av Livets ord Systrarna ordnade
för vår och barnens hunger och törst
verken låg tysta Solen värmde
Vinden doftade skogar och älven
Strömmade blå kring ön Icke var
Galiléens land en ljuvare ort än denna
Herre se till dina fattiga men giv
Som den yppesta gåvan hjärtat Din frid
Djupare än bergens och havens grund*

II *En hårdare blåst bröt in Törsten
efter rättfärdighet motades ut
på landsvägsrenen eller ytterst till änkans
fattiga stugtomt Vinden slungade svalor
in över bergen och ropade ut
en hunger närmare köksbordets
trådslitna vaxduk Ledstjärnan vandrade
med sitt slocknade sken till pärlspontens
refflade ärtgröna rum av isrosfönster
vägglus och visslande golvdrag Elden tändes
i lönnliga kretsar av frihetens andnöd
rädslan för makten och hatet som sökte
en handling Makten slog men elden
steg alltid på nytt i dukarnas vindburna
budskap i världens fattiga första vårtid*

Vi minns hur mycket litteraturvetaren Birger Norman kunde uppskatta växelsången och den klassiska rytmen i motionslitteraturen, men vad är det för sjungande klassisk hexameterrytm vi kan skönja i hans egen dikt? Som litteraturvetare känner jag igen sången från ett annat poetiskt medium som också såg sig själv som det instrument sånggudinnan spelade på: En av de äldsta och tidigaste poeterna i vår litteraturhistoria som råkade vara där med sin krönika över trojanska kriget och Odysseus irrfärder. Den anspråkslöse Birger Norman skulle naturligtvis betacka sig för en jämförelse med Homeros, och visst kan den verka ytterligt långsökt. Men ser vi till de båda poeternas funktion så visar sig intressanta likheter. Till dessa hör just anspråkslösheten i att endast framstå som ett språkrör, ett medium för kultur och människor. Det heter ju även om Homeros att han endast ger vad han har fått, att han endast traderar och för vidare vad andra berättat för honom. Inte heller han var någon romantisk visionär "som rullar upp horisonten/och smälter ned framtid/och förgånget i

glödande bilder”, för att tala med hans senare kollega. Enda gången den blide Birger Norman blir riktigt ursinnig är när det kommer till visionärer:

Häng visionärerna
som leder oss vilse
och lämnar oss ensamma
i mörkret bortom förkolnade
tankar och syner

Häng visionärerna
och utsläck våra ögons
hunger och själens
oro och dragning
till pilens bana och båge!

Det är väl denna motvilja gentemot visioner som gör att Birger Normans mästerliga återskapande av skotten i Ådalen 1931 så självklart och naturligt växer fram som ett kollektivt sorgearbete i samtal och möten med de människor som var med och drabbades av denna tragedi. Han skriver inte detta gripande vittnesmål som ett socialt indignationsnummer eller ideologiskt aktstycke utan som ett sanningsvittne, där hans eget tomrum fylls av genomgång och tumult; demonstrationståget i Lunde passerar genom honom och till oss. Dödsskotten träffar och sliter sönder det hjärta som han besjunger i dikten till arbetarekommunens 50-årsjubileum. Efter att en dag i början av december 1967 ha inhämtat vad som egentligen hände från Majken, Signe och andra, som minns, så frågar oss Birger Norman: “Hur kunde detta hända? Finns det en sanning om det? Man måste ändå försöka berätta.” Som ett tomrum för genomgång och tumult ritar han ned sina tecken och säger: tolka och tyd. Och för tolkningen och tydningen skadar det inte om man som Birger Normans läsare har en viss förankring i den värld som är hans; den värld han så självmedvetet hyllar i debutdiktsamligen *Sånger vid floden* från 1951:

Marskvällarnas blå timme i Ådalen
Vad rör mig Paris

Men det betyder inte att provinsialisten vänder ryggen åt den litterära modernism som har Paris som sin huvudstad. Birger Norman är snarare en modernist med sin egen provins, och eftersom jag själv växte upp i det Sollefteå som i Birger Normans minne var “en blå gardin med sol på” kan jag som

litteraturvetare gå i god för att han både var provinsialist och modernist. I fotobildboken *Ådalen* från 1960, där Sven Gillsäter står för fotot, skriver han om hur det förhåller sig med barndomsminnet med den blå gardinen med sol på:

Sollefteå var målet för sommarens resa. Far tog ledigt från brädgården en lördag, och man gick ombord på "Strömkarlen" vid verkets ångbåtskaj. Ankomsten till Sollefteå kunde variera något, beroende på älvens motsträvighet, vattenståndet och mängden timmer på nedfart. Skeppaarn maövrerade och besättningen parerade, och ändå hände det att man fick stanna för att peta en och annan timmerstock ur propellern. Framåt eftermiddagen kom man till Djupökajen. Båter låg djupt nere, stranden var hög och i de infällda trapporna strävade man upp till kajplanet och vägen in mot stan. Trött av resan somnade man tidigt på lördagskvällen uppe i vindskammaren. På söndagsmorgonen vaknade man och såg solen lysa på den neddragna blå rullgardinen. Lätta vindfläktar rörde ibland lite på den, och glimtar av julisol ilade över fönsterkarm och blombräde. Nere i den lilla bersån sjöng fåglarna. Man hörde klirrandet av kaffeporslin. Och någon ropade i trappan.

Nu behöver man ju inte ha varit i Sollefteå för att minnas en blå rullgardin med sol på, och kanske ni tycker att litteraturvetaren blir litet väl privat i sitt perspektiv på Birger Norman. Men det blir jag för att få en övergång till en dikt av Birger Norman som säkert inte bara berört mig väldigt starkt. Ett initiativ som blivit vanligt i Ådalens avfolkningskommuner har ju varit att arrangera så kallade "hemvändardagar" för att locka tillbaka oss som lämnat bygden. Och det var just i egenskap av en sådan "hemvändare" som litteraturvetaren för några år sedan tillsammans med andra hemvändare fick gå ombord på "Strömkarlen" nere i Kramfors och sedan lägga till vid Djupökajen, där en hel blåsorkester välkomnade oss på bryggan. Naturligtvis har Birger Norman en dikt även för ett sådant tillfälle. I diktsamlingen *Frånvarons ring* från 1956 heter det:

Jul eller Juli Alltid de väntande
Hemresenärer Återvändare
Men alltid bara besökare Hem till
sin hembygd kommer aldrig
en människa Den som vänder åter
kommer alltid blott
till ett återvändo En hembygd
finns aldrig för den
som en gång reste bort Det var
inte landskap och hus
Det var människor tankar dofter
och ting liv som levdes
en tid Och en tid är alltid kort
Du finner inte ens bilden

En hand har strukit den från tavlan

Minnet är ett landskap levande blott
i dig själv Dess ljus
är ett sjunket ljus Till styrka
blir det bara som sjunket
djupt i ditt jag Resan hem
är en resa bort Vår enda
hemkomst är en väg till oss själva
vårt enda landskap
av hastigt flyende tid Att bli
hemma i förändringen
En liten del av den kan bli
en trygghet
hängande under takåsen en sommar

En färd omsluter oss Och eoners
köld Vår värme
är vårt nu Vår trygghet
är vår resa Närmare
mig till dig Och smärtan
i en synrand
som växer till värld och tid

I stället för blåsorkestern borde Birger Norman ha stått på ångbåtsbryggan och hälsat oss "hemvändare" med denna dikt, för det var precis så åtminstone jag kände det när jag vände åter till en hembygd som inte fanns längre för mig. Det var visserligen landskapet och husen, men det var inte människor, tankar, dofter och ting; liv som levdes en tid. Åtta gånger benämns tiden i denna dikt, som så mycket även handlar om platsen. Det är tid som levdes där en tid. Det är hastigt flyende tid, och smärtan i en synrand som växer till värld och tid. Jag tror att Birger Normans känsliga förhållande till tiden och platsen har att göra med det faktum att han växte upp i en bygd som hade sin storhetstid bakom sig. Ådalen med flottning, sågverk och massaindustrier må fortfarande ha varit en levande bygd på 40- och 50-talet, men det var ju ändå inte mycket jämfört med det förra sekelskiftet, när Västernorrland var Sveriges i särklass mest expansiva tillväxtregion med en befolkningsökning som under perioden 1871-95 var mer än tre gånger högre än riksgenomsnittet. Då var Ådalen motsatsen till avfolkningsbygd, då var Birger Normans hembygd navet i en moderniseringsprocess, som Lubbe Nordström besjunger i sina romaner om Öbacka. Vid sekelskiftet 1900 registrerade Härnösand i medeltal 13 svenska och utländska fartyg *varje dag* (lördagar och

söndagar inräknade) under segelsäsongens 250 isfria dagar. Uppgifterna har jag hämtat från en studie av Örjan Torell, där han tillämpar det så kallade kronotop-begreppet på detta Stornorrland i litteraturen. Kronotop-begreppet har formulerats av den ryske litteraturteoretikern Michail Bachtin som “den väsentliga grundvalen för att visa och gestalta händelser”, vilket sker, “tack vare den särskilda förtätningen och konkretiseringen av tidskännetecknen – människolivets tid, historiens tid – på bestämda delar av rummet.” Det vill säga hur *kronos*, tid, och *topos*, rum, samverkar i litterära texter. Med hjälp av kronotop-begreppet visar Örjan Torell hur Västernorrland hamnar mitt i den stora tidens korsdrag, hur Lubbe Nordström, Olof Högberg, Bertil Malmberg, Birger Sjödin och Karl Östman skildrar en epok när Västernorrland överraskas av den stora “historiska tiden”. Alla dessa författare debuterade under femårsperioden 1906-10, och alla nådde framgångar med litterärt gestaltade livserfarenheter från ett Västernorrland, som trettio senare härbergerar dessa minnen. Det är dessa minnen som femtiotalisten Birger Norman besjunger i sina jubileumsdikter, och det är i stillheten efter denna genomgång och detta tumult som han upplever smärtan i en synrand som växer till värld och tid. Den stora historiska tiden, som så våldsamt och dramatiskt trängde in och förvandlade bygden, ebbar med tiden ut, och till sist är det bara landskapet och de gamla husen som står kvar. Men dessa ruvar å andra sidan på den tid som varit; något för en känslig själ att uppleva och vemodigt besinna. Till sist är det bara minnets ekon av ord, tonfall och repliker kvar. De dialektala orden blir färre och språkmelodin blir det sista som är kvar, skriver Birger Norman i förordet till diktsamlingen *Utanikring* (1976), som ju sålts i närmare 50000 exemplar, och därmed vittnar om dialektens betydelse för vår identitet och självkänsla. Aldrig har väl Birger Norman så fullständigt levt upp till poetiken att vara ett medium, att endast ge vad som han fått, som i diktsamlingarna *Utanikring* och *Speleka*, där han bokstavigaste bemärkelse blir ett språkrör för sin bygd.

Nu måste jag bli personlig igen, och berätta att den inspirerande svensklärare jag hade på gymnasiet i Sollefteå, och vars förtjänst det var att jag överhuvudtaget blev litteraturvetare, var Nicke Sjödin. Nils-Eric Sjödin, som gick bort alldeles för tidigt för ett par år sedan, har omvittnat att det var Birger Normans förtjänst att han överhuvudtaget blev poet: “Jag är Birger Norman evigt tacksam”, skriver han i förordet till sin debutdiktsamling *Byssfolke* från 1981. Precis som jag kan tacka svenskläraren Nicke Sjödin, tackar han sin egen svensklärare och litteraturvetare Birger Norman, som visat att dialekten inte är något läte att skämmas för utan en

poetisk tillgång, djupt förankrad i folksjälen. I dag när SAP står utan partiledare skulle jag vilja citera en dikt ur *Byssefolke*, som uttrycker den syn på ledarskapet som även Birger Norman omfattar: inga visionärer med eld i ögonhålorna utan tålmodiga arbetare, vars trygga förankring i verksamheten gör att man ta förluster och komma igen. Hos Nicke Sjödin heter han Nisse:

Lagledar va du.

Bar väskern
Å läst´n
Å remnåla
Häri keps´n

Om vi låg öunner
vä 5-0
i halvtid
sa du:
"Dä gå fint, pojka.
Vi ta dom."

Sen förlöre vi
Vä 9-0
å kaste lerbôxern
å benskydda på däg
å låva ti härms´n:
"Aldri mer na fotboll."

Men du tänne pipa
å sa:
"Näste sönda
ha vi Tåsjöa
Dom ta vi."

Taktiken
du lärd oss
va
då dä stog 0-0:
"Spärk´en åt hälvet."

Enda kritiken du hadde
va då vi skôt för löst:
"Si, hôr han skjut!
Timotejen viks int."

Hôr feck du na pärning
å räck tell?

Int fanns nan Bingo
å int feck vi na tå kommun.

Lik förbannat åkt vi buss
bå åt Graninge
å åt Norråker.

Ibland feck bussförar'n
spela vänsterytter.

Han va int sämst.

Ja, Birger Norman har stått fadder till denna dikt, och när det kommer till Birger Norman så hamnar man i den socialism som utgörs av lokalsamhället. Det gör vi även här på ABF-huset i Stockholm. Det hör nämligen till saken att litteraturvetaren Örjan Torell, vars tillämpning av kronotopbegreppet jag tidigare använde mig av, är svåger till min gamle lärare Nicke Sjödin. Det blir till slut fråga om ett lokalsamhälle där vi alla tycks stå i ett beroendeförhållande till varandra. Jag träffade aldrig Birger Norman, men ändå är det som om jag känt honom hela mitt liv. Tiden och rummet är ju de villkor vi delar som människor, och Birger Norman är en författare som får oss att inse vidden av dessa mänskliga villkor.